Formovanie mediálnej lingvistiky ako vednej disciplíny

Nina Cingerová – Irina Dulebová

Abstract

The Formation of Media Linguistics as a Scientific Discipline. *This article introduces media linguistics as an emerging interdisciplinary discipline. It discusses the stimuli and linguistic research focuses that have directly influenced its emergence and development, placing the media linguistics in a general linguistic context.*

Kľúčové slová: mediálna lingvistika, funkčná štylistika, textová lingvistika, mediálny diskurz.
Keywords: media linguistics, functionalist stylistics, text linguistics, media discourse.

Úvod

Ako vedná disciplína charakterizovaná špecifickým objektom výskumu, metodológiou, postupmi, jazykom, vrátane precizovania a postupnej stabilizácie terminologického aparátu a systematizáciou nadobudnutých poznatkov sa mediálna lingvistika začala formovať pomerne nedávno, koncom 20. storočia. Celkom prirodzene však nevznikala izolovanie, ale nadväzovala na existujúce bádania iných jazykovedných disciplín, s ktorými zdieľala predmet výskumu a/alebo metódy a/alebo určité teoretické východiská. Takými bola predovšetkým funkčná štylistika a textová lingvistika. Cieľom tohto príspevku je zhrnutie dôležitých medzníkov tejto evolúcie, ako aj predstavenie tejto stále novej vednej disciplíny, ktorá stojí na pomedzí jazykovedy a vied o médiách.

Od skúmania jazyka ako statického systému ku komplexnému skúmaniu komunikácie

V prvej polovici 20. storočia sa prevládajúcou paradigmou v európskej lingvistike stal štrukturalizmus, ktorého začiatky sú spojené s menom Ferdinada de Saussura. Pravda, niektoré zo štrukturalistických konceptov sa

objavujú aj u iných bádateľov. Na tomto mieste môžeme menovať napríklad zakladateľa Kazanskej lingvistickej školy Jana Baudouina de Courtenay, ktorý zdôrazňoval potrebu skúmať živé jazyky, reč (vrátane dialektov) a trval na tom, že len tak možno pochopiť, ako jazyk funguje. Kazanská lingvistická škola rozlišovala napr. medzi synchróniou a diachróniou (statická a dynamická jazykoveda), či aspektami jazyka a reči (Elsen 2014: 43).

Spočiatku mala jazykoveda ambíciu konštruovať vo svojom bádaní ustálený objekt, a takým bol jazykový systém (v zmysle dichotomického rozdelenia langue – parole), a predovšetkým v týchto intenciách sa zameriavať na realizácie tohto systému – reč, prehovor (porov. de Saussure 1996: 55).

V 70. rokoch jazykoveda prechádza zmenou paradigmy, ktorá dostala neskôr v odbornej literatúre názov komunikačno–pragmatický obrat – do popredia sa dostáva fungovanie jazyka v komunikácii, ktoré zahŕňa kontextuálne (situačné, diskurzné), ko-textuálne (intratextové), kognitívne, sociálne a kultúrne aspekty (Helbig 1988: 13). V priebehu 2. polovice 20. storočia sa pozornosť z „tradičných" objektov záujmu lingvistov pritom zároveň presúva aj na komplikovanejšie nadvetné jednotky – text a napokon aj na diskurz. Tak zo zázemia textovej lingvistiky vyšiel napr. Teun A. van Dijk, ktorý sa neskôr stal hlavným predstaviteľom kognitívneho prúdu v rámci diskurzne orientovaného výskumu (porov. van Dijk 2001: 95-121).

Na okraj možno poznamenať, že diskurz môže byť jednak vyvodený vzostupne z jednotiek nižších úrovní jazykového systému (slov, viet, textov), jednak modelovaný (v zostupnej logike) ako štruktúra pozostávajúca z menších konštituentov (Spitzmüller, Warnke 2011: 23). Uchopovanie diskurzu v zmysle transtextuálnej veličiny vrcholí tým, že sa na konci 20. storočia začína hovoriť o tzv. diskurznej lingvistike (porov. Spitzmüller, Warnke 2001: 23).

Dôvody tohto záujmu o nadvetné celky boli jednak vonkajšie, jednak vnútorné (Fillipov 2007: 11). Ako vnútorný dôvod sa zvyčajne hodnotí skutočnosť, že nebolo možné adekvátne vysvetliť niektoré jazykové javy, za vonkajší dôvod možno považovať ten jednoduchý fakt, že text bol východiskovým materiálom mnohých spoločenských a humanitných vied, resp. vedných odborov – literárnej vedy, psychológie, sociológie atď. (Fillipov 2007: 11). Pri interpretácii takých fenoménov akými boli intonácia, (porov. Peškovskij 1938), distribúcia informácií vo vete, temporálne vzťahy či koreferencia, sa tak do hľadáčika bádateľov nutne dostávalo aj „textové" okolie (Brinker 2005: 13) manifestácie skúmaného javu.

Na tieto podnety nadviazala systémová textová lingvistika a textová gramatika, ktorej záber sa rozšíril o ďalšiu jednotku – text chápaný ako koherentný sled viet (Brinker 2005: 14). Pre ilustráciu možno uviesť konštatáciu predstaviteľa Pražského lingvistického krúžku F. Daneša, ktorý v roku

1970 uviedol: „V poslednom čase sa ukázalo, že čisto lingvistická analýza nemôže byť redukovaná na skúmanie štruktúry vety, ale že pomocou jazykovedných metód môže byť a mal by byť analyzovaný aj text (a jeho segmenty), jeho štruktúra.“ (Daneš 1970: 72).

Iným smerom sa uberali bádatelia pragmatického prúdu textovej lingvistiky, ktorí sa zaoberali textom tak, že konzekventne brali do úvahy komunikačnú situáciu. Texty už neboli len celky „poskladané“ z viet, ale boli produkované s nejakým zámerom, mali nejakú funkciu a vyvolávali nejaký efekt. Syntézou týchto dvoch aspektov sa formuje pohľad na text, ktorý je jednak jazykovou, systémovou jednotkou, jednak komunikačnou jednotkou (Brinker 2005: 17).

Od funkčnej štylistiky k mediálnej lingvistike

Práve z funkčnej štylistiky vyrastá skúmanie jazyka používaného s určitým zámerom, v určitých oblastiach, okrem iného aj v médiách.[1] Výrazná predstaviteľka ruskej mediálnej lingvistiky T. G. Dobrosklonská vytyčuje ako jej predmet výskum fungovania jazyka v masovej komunikácii. Jazyk masmédií je pritom u nej vymedzený cez tri aspekty:

1) jazyk masmédií je korpus textov produkovaných a šírených masmédiami;

2) jazyk masmédií je stabilný vnútrojazykový systém vyznačujúci sa určitou sumou štylistických charakteristík;

3) jazyk masmédií je osobitný znakový systém zmiešaného typu s určitým pomerom verbálnych a audiovizuálnych komponentov, tento pomer je pri každom type média iný (Dobrosklonskaja 2008: 25).

Na tomto mieste je dôležité pozastaviť sa pri troch momentoch, ktoré sú z nášho pohľadu v súvislosti s definovaním jazyka masmédií smerodajné pri analýze mediálnych textov, a síce:

a) Vymedzenie jazyka masmédií cez termín korpusu zbližuje tento pojem s pojmom diskurzu. V diskurznej lingvistike, resp. v lingvistickej diskurznej analýze (porov. práce: Busse, Teubert 2013; Niehr 2014; Spitzmüller, Warnke 2011) sa totiž pristupuje k vymedzeniu diskurzov ako „virtuálnych korpusov, ktorých zloženie je určené široko chápanými obsahovými (sémantickými) kritériami“ (Busse, Teubert 2013: 16). Z tohto dôvodu je pochopiteľné, že poprední predstavitelia diskurznej lingvistiky J. Spitzmüller a I. H. Warnke osobitne reflektujú vzťah medzi diskurznou lingvistikou

[1] V tejto súvislosti sa v odbornej literatúre vyčleňuje okrem mediálnej lingvistiky aj právnická lingvistika, teolingvistika či kolokvialistika. Porov. Duskajeva 2014: 5.

(ďalej ako „DA“) a korpusovou lingvistikou (ďalej ako „KL“). Opierajúc sa o G. N. Leecha (2000) ho J. Spitzmüller a I. H. Warnke vytyčujú nasledovne (2011: 32): DA narába s pojmom jednotného textu, výpovede sú textovo a diskurzívne viazané, KL pracuje s textovými fragmentami, výpovede sú vzorkami (sample) diskurzov; v rámci DA je výskum primárne kvalitatívny, kvantitatívna analýza je považovaná len za doplnok kvalitatívne orientovaného výskumu, pri KL je to opačne; DA sa zameriva na obsah a sémantiku, KL na formu a gramatiku; v KL existuje rozdelenie práce v súlade s etapami výskumu (generovanie textov, spracovanie textov, analýza textov), pri DA toto rozdelenie nefixuje; pri DA je prístup k dátam spravidla obmedzený, neverejný, pri KL sú väčšinou dáta sprístupnené (Spitzmüller, Warnke 2011: 32). Príslušnosť textov k diskurzu je ďalej ustanovovaná na základe spoločného predmetu, témy, komplexu poznatkov alebo konceptu; medzi textami patriacimi k jednému diskurzu sú sémantické vzťahy, vykazujú komunikačné, funkčné alebo účelové súvislosti (Busse, Teubert 2013: 17). Ako jeden z parametrov vymedzenia diskurzu pri výskume môže teda vystupovať aj inštitúcia a prvok/prvky komunikačného modelu. Toto zbližovanie je dôležité aj z hľadiska orientácie na poli humanitnovedného a spoločenskovedného výskumu, predmetom bádania ktorého je „jazyk masmédií“, ktorý býva terminologicky zastrešený aj ako mediálny diskurz (porov. napr. práce: Fairclough 1995; Bell, Garret 1998; Talbot 2007; Machin, Leeuwen 2007 a i.). Toto zastrešenie treba zdôrazniť aj vzhľadom na to, že za základnú kategóriu mediálnej lingvistiky je vo všeobecnosti považovaný mediálny text (Dobrosklonskaja 2020: 18-20). A ako už bolo naznačené, text možno chápať ako jednotku zasadenú do nadtextovej veličiny – diskurzu (porov. Warnke 2007: 7).

b) Uchopovanie jazyka masmédií ako stabilného vnútrojazykového systému vyznačujúceho sa určitou sumou štylistických charakteristík zbližuje mediálnu lingvistiku s oblasťou výskumu (mediálnej) štylistiky, nasvedčuje systémovému prístupu k skúmaniu jazyka. Za zmienku pritom stojí, že kým napr. v prípade ruskej lingvistickej tradície môžeme zjednodušene uvažovať o evolúcii funkčná štylistika - mediálna štylistika - mediálna lingvistika (Sirotinina 2015: 17-22), v prípade anglosaskej tradície vývoj prebiehal na osi aplikovaná lingvistika - výskum mediálneho diskurzu - mediálna štylistika (Ringrow, Pihlaja 2022: 1).

c) Pri analýze mediálneho textu ako základnej kategórie sú analytici nutne konfrontovaní aj s inými znakovými systémami – kódmi, čo vyžaduje, aby siahli po semiotických konceptoch a metódach.

V súvislosti s týmto sa pri reflexii medialingvistického výskumu vymedzujú vektory lingvistickej analýzy mediálnych textov, a to výskum, v centre pozornosti ktorého je gramatika mediálneho prehovoru, mediálna

štylistika sústreďujúca sa na typológiu textov, mediálna diskurzológia a kritika zameriavajúca sa na kritéria efektívneho rečového prejavu (Duskajeva 2018).

Pri hľadaní odpovedí na otázky týkajúce sa opisu jazyka masmédií, funkčno-štylistickej diferenciácii mediálnych textov, typologickej klasifikácii mediálnych textov, lingvistických, resp. semiotických aspektov produkcie, distribúcie a recepcie mediálnych textov, identifikácie a interpretácie jazykových prostriedkov slúžiacich na realizáciu komunikačných/-diskurzných stratégií (porov. Dobrosklonskaja 2020: 16) využívajú mediálni lingvisti celé spektrum metód, ktoré sú výrazom jej značne interdisciplinárneho charakteru. Takými sú napr. tradičné metódy lingvistickej analýzy (porov. Gallo 2019), metóda obsahovej analýzy, metóda diskurznej analýzy, metódy kognitívnej lingvistiky (porov. Gallo 2018), metóda lingvokulturologickej analýzy (porov. Zahorák 2022; Spišiaková, Mocková, 2022), metóda analýzy spracovania informačného impulzu, analýza verzií, analýza progresie, analýza variácií, analýza metadiskurzu[2].

Záver

Na záver možno povedať, že výskum v oblasti mediálnej lingvistiky, ktorá sa zaoberá používaním a fungovaním jazyka v médiách, má značne interdisciplinárny (či až transdisciplinárny) charakter a siaha po širokom spektre nástrojov z oblasti humanitných a spoločenských vied. V budúcnosti bude určite na mieste záujem o vzťah medzi médiami a umelou inteligenciou. Už aj vo volebnej kampani pred parlamentnými voľbami 2023 sme na Slovensku videli zapojenie umelej inteligencie. Zatiaľ išlo v prvom rade o jej negatívne aspekty, takže bude na mieste, aby sme tento nový fenomén v rámci výskumu mediálneho diskurzu rovnako sledovali s plnou vážnosťou.

Bádanie v oblasti mediálnej lingvistiky prebieha, samozrejme, aj na Slovensku. Podobne ako v anglofónnom priestore býva často zastrešené ako výskum mediálneho/verejného diskurzu (porov. Štefančík 2022; Štefančík, Stradiotová 2021). V rámci lingvistických bádaní týkajúcich sa slovenského priestoru treba podčiarknuť spisbu jazykovedcov z Prešovskej univerzity, predovšetkým J. Rusnáka, M. Bočáka a J. Sabola (porov. Rusnák 2004; Rusnák 2010; Rusnák 2019; Bočák 2018; Bočák 2009; Bočák 2017). Konzekventne termín mediálna lingvistika používa v svojich prácach napr. O.

[2] Pri výpočte sa orientujeme na metódy vyčleňované T. G. Dobrosklonskou (porov. Dobrosklonskaja 2020: 77-89 a metódy vyčleňované D. Perrinom (porov. Perrin 2015)

Škvareninová (Škvareninová 2021) a D. Čmehýlová-Rašová (Rašová 2017).

Mediálnu lingvistiku čaká vo výskume množstvo výziev. Postavenie, štruktúra, ale aj úloha médií sa postupne mení. Aj mediálna lingvistika reaguje na zmenu postavenia tzv. starých médií, a všíma si všade prenikajúci vplyv tzv. nových médií. Rýchlo sa meniace technológie totiž zasahujú do nášho každodenného života a menia aj spôsob komunikácie v rámci ľudského spoločenstva. Obsahom výskumu mediálnej lingvistiky tak aj naďalej budú hlavné otázky mediálnosti, ktoré budú zahŕňať uvažovanie o kľúčových termínoch ako text, platforma, jazyková interferencia. Rovnako sa bude zaoberať analýzou určitých diskurzných udalostí a spätných väzieb v publicistike a v konečnom dôsledku aj na sociálnych sieťach.

Poznámka:
Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu KEGA 003UK-4/2021 *Vysokoškolská učebnica Mediálna lingvistika*.

Literatúra

BELL, A.; GARRET, P. (eds.). (1998). *Approaches to Media Discourse*. London: Blackwell Publishing

BOČÁK, M. (2009): Spravodajské formáty: pohľad na televízne spravodajstvo z diskurzívnej perspektívy. *Kultura – média – komunikace*, 1(2): 165-200.

BOČÁK, M. (2017): Mediálne texty ako neskolaudované križovatky (k samoúčelnosti intertextuality v textoch populárnych médií). *Jazyk a kultúra*, 8(29-30): 8-17.

BOČÁK, M. et al. (2018): *Súčasný mediálny šport (Tri prieniky do fungovania športu v televízii)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

BRINKER, K. (2005): *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. 6., überarbeitete und erweiterte Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

BUSSE, D, TEUBERT, W. (Hrsg.) (2013): *Linguistische Diskursnanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS.

BUSSE, D.; TEUBERT, W. (2013): Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. In: BUSSE, D. (ed.): *Linguistische Diskursnanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, s. 13-30.

DANEŠ, F. (1970): Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. In: *Folia Linguistika*, 4: 72-74. https://doi.org/10.1515/flin.1970.4.1-2.72

DE SAUSSURE, F. (1996): *Kurs obecné lingvistiky*. Komentáře Tullia De Maura. Přeložil František Čermák. Praha: Academia.

DOBROSKLONSKAJA, T. G. (2008): *Medialingvistika. Sistemnyj podchod k izučeniju jazyka SMI*. Moskva: Flinta, Nauka.

DOBROSKLONSKAJA, T. G. (2020): *Medialingvistika: teorija, metody, napravlenija*. Intelektuaľnaja izdateľskaja sistema Ridero, <http://medialing.spbu.ru/lib/29-726.html> [23. 10. 2023].

DUSKAJEVA, L. R. (2014): Medialingvistika v Rossii: Lingvopraksiologičeskaja dominanta. *Medialingvistika* 2014/1(4): 5-15.

DUSKAJEVA, L. R. (red.). (2018): *Medialingvistika. Slovar-spravočnik*. Moskva: Flinta, Nauka.

ELSEN, H. (2014): *Linguistische Theorien*. Tuebingen: Narr Verlag.

FAIRCLOUGH, N. (1995): *Media Discourse*. London: Arnold.

FILIPPOV, K. A. (2007): *Lingvistika teksta*. Sankt-Peterburg: Izdateľstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.

GALLO, J. (2018): Cognitive Aspects of Anthropocentric Modeling Linguistic Worldview Philological Class, 51(1): s. 39-42.

GALLO, J. (2019): Nekotoryje leksičeskije i sintaksičeskije realizacii rečevych strategij i taktik v media-diskurse (na materiale russkoj i slovackoj pressy). Jazyk a kultúra: FFPU v Prešove, 10(39-40): 9-21.

HELBIG, G. (1988): *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

LEECH, G. (2000): Grammar of spoken English. New outcomes of corpus-oriented research. *Language Learning* 50(4): 675-724. https://doi.org/10.1111/0023-8333.00143

MACHIN, D.; VAN LEEUWEN, T. (2007): *Global Media Discourse. A Critical Introduction*. London, New York: Routledge.

NIEHR, T. (2014): Einführung in die linguistische Diskursanalyse. Darmstadt: WBG Academic.

PERRIN, D. (2015): *Medienlinguistik*. 3. Auflage. Ebook. UTB.

PEŠKOVSKIJ, A. (1938): *Russkij sintaksis v naučnom osveščenii*. Moskva: Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdateľstvo.

RAŠOVÁ, D. (2017): Mediálna lingvistika. In: PETRANOVÁ, D.; SOLÍK, M.; MINÁRIKOVÁ, J. (eds.): *Megatrendy a médiá 2017: Budúcnosť médií I. Budúcnosť mediálnej terminológie. Budúcnosť vplyvu médií.* Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta masmediálnej komunikácie, s. 25-32.

RINGROW, H.; PIHLAJA, S. (eds.). (2022): *Contemporary Media Stylistics*. London: Bloomsbury Academic.

RUSNÁK, J. (2019): *Nové trendy v programovaní elektronických médií*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

RUSNÁK, J. et al. (2004): *Interpretácia textov elektronických masových médií. Stručný terminologický slovník*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.

RUSNÁK, J. et al. (2010): *Texty elektronických médií. Stručný výkladový slovník*. Prešov: Prešovská univerzita.

SIROTININA, O. B. (2015): Medialingvistika ili mediastilistika. *Medialingvistika*, 2(8): 17–22.

ŠKVARENINOVÁ, O. (2021): Publicistický štýl v kontexte mediálnej lingvistiky. In: POPOVIČOVÁ-SEDLÁČKOVÁ, Z. (ed.): *Štýl - komunikácia - kultúra. K stému výročiu narodenia profesora Jozefa Mistríka (1921 - 2000)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 117-126.

SPITZMÜLLER, J.; WARNKE, I. H. (2011): *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

SPIŠIAKOVÁ, M.; MOCKOVÁ, N. (2022): Colours in Politics in Spanish Speaking Countries Folia linguistica et litteraria: *Journal of Language and Literary Studies*, 39: 273-294. https://doi.org/10.31902/fll.39.2022.14

ŠTEFANČÍK, R. (2022): R*adikálny populizmus v ére pandémie COVID-19 a vojny na Ukrajine*. Bratislava: EKONÓM.

ŠTEFANČÍK, R.; STRADIOTOVÁ, E. (2021): The Concept of Nation in the Language of the Slovak Right-wing Extremists. *Journal of Comparative Politics*, 14(2): 17-33.

TALBOT, M. (2007): *Media Discourse. Representation and Interaction*. Edinburg: Edinburg University Press.

VAN DIJK, T. A. (2001): Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity. In: Wodak, R.; Meyer, M. (eds.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, s. 95-121.

WARNKE, I. H. (2007): Diskurslinguistik nach Foucault - Dimensionen einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. In: WARNKE, I. H. (ed.): *Diskurslinguistik nach Foucault Theorie und Gegenstände*. Berlin: De Gruyter, 2007, s. 3-24.

ZAHORÁK, A. (2022): *Precedentné fenomény ako nástroj v interpretácii prekladového umeleckého textu*. Nitra: UKF v Nitre.

Kontakt:

doc. Mgr. Nina Cingerová, PhD.

Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave

Department of Russian and East
European Studies
Faculty of Arts
Comenius University in Bratislava

Email Address: nina.cingerova@uniba.sk
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1271-4687

doc. Mgr. Irina Dulebová, PhD.

Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave

Department of Russian and East
European Studies
Faculty of Arts
Comenius University in Bratislava

Email Address: irina.dulebová@uniba.sk
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8916-1617